

OD SESTAVLJANJA PRAVOKOTNIKOV DO KROJENJA

Vpogled v krojenje ženskih kmečkih oblačil na Slovenskem od prve polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: V prispevku avtorica obravnava oblačilni videz žensk v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja z vidika oblikovanja krojev in krojenja oblačil. V analizi osvetljuje razvoj krojenja osnovnih oblačilnih sestavin in okoliščine, ki so v drugi polovici 19. stoletja privedle do širitve zahtevnejših načinov krojenja. Takrat se je dotedanja delitev oblačenja kmečkega prebivalstva na tri oblačilne tipe zabrisala, prevladala pa je poenotena oblačilna podoba, ki je narekovala povsem drugačno od do takrat uveljavljenega krojenja.

Ključne besede: ženska oblačila, kroji, konstrukcija krojev, krojenje oblačil, šivilje, krojači, oblačenje

Abstract: Focusing particularly on the making of sewing patterns and the cutting of garments, the article examines the clothing culture of women in the 19th and in the first half of the 20th centuries. Analyzed is the development of cutting of basic items of clothing and circumstances that in the second half of the 19th century led to more demanding cutting techniques. During this period, the three existing clothing styles worn by the rural population gradually blended into a more uniform one, which in turn required new cutting techniques.

Key Words: women's clothes, sewing patterns, construction of sewing patterns, cutting of garments, seamstresses, tailors, dressing

Uvod

Ohranjena oblačila in nekateri drugi viri, med katerimi so za zgodnejše obdobje pomembna pisna, slikovna in predmetna pričevanja, za mlajše pa tudi ustna, nam omogočajo rekonstruiranje oblačil, ki so jih ljudje različnih stanov izoblikovali pod vplivom gospodarskih in kulturnih razmer v določenem času in na določenem prostoru. Ohranjena oblačila kažejo na izredno ustvarjalnost ljudi, ki so jih izdelovali, in na nekdanjo pestro izbiro tekstilnih materialov. Toda materialni in nekateri drugi viri ne odgovarjajo na vsa vprašanja o posebnostih postopkov krojenja in izdelovanja oblačil, zato so odgovori, ki jih v zvezi s tem dajejo nekateri poznavalci oblačilne dediščine, pogosto prepuščeni raziskovalčevi interpretaciji. Prav zato je namen prispevka s pomočjo obstoječih materialnih, pisnih in še dostopnih ustnih virov ugotoviti, kako se je krojenje osnovnih ženskih oblačil (zaradi omejenosti prostora podrobneje niso obravnavana vrhnja oblačila, kot so suknje, kožuhi, ipd., pokrivala, oblačilni dodatki, ipd.) v minulih dveh stoletjih spreminjalo, ter če in kako so pred sredo 20. stoletja pri krojenju oblačil uporabljali krojne podlage oziroma kdaj so se te pojavile. Če in koliko so izdelovalci v resnici uporabljali papirnate krojne podlage že v 2. polovici 19. stoletja in v začetku 20., oziroma ali so oblačila modelirali kar na telesu, bo verjetno vsaj zaenkrat ostala uganka.

O krojenju

V današnji literaturi in v sodobnem tehničnem poimenovanju izraz *kroj*¹ najpogosteje označuje zunanje oblike oblačil in po-

vršno nakazuje na uporabljeno konstrukcijo in modelacijo,² ki sta bili podlagi za izdelavo oblačila. Pri tem je navadno mišljen oprjet ali širok kraj ali kakšna drugačna posebnost oblike oblačila. Krojenje oblačil je odvisno od želenega končnega videza, kraj pa je za niserijsko izdelavo najpogosteje narejen na podlagi idejne skice oblačila in izmerjenih telesnih mer. Po današnji šolski normi se s pomočjo krojaških pripomočkov³ kraj zriše in modelira na papirju, nato pa se ga izreže in položi na tkanino. Polaganje krojnih delov na tkanino mora biti vsaj v teoriji vzporedno s smerjo osnovnih niti,⁴ ki potekajo vzdolž tkanine in tudi, praviloma⁵, vzdolž telesa na izdelanem oblačilu. To je navadno tudi pogoj, da s krojenjem dosežemo željeno obliko končnega izdelka. Papirnati krojni deli so praviloma krojeni brez dodatkov za šive, z bucikami se pripnejo na tkanino, pri izrisu na tkanino pa se jim občrtajo tudi ustrezni⁶ dodatki za šive. Šele nato sledijo faze izrezovanja krojnih delov iz osnovnih ter pomožnih tkanin in posamezne faze šivanja, ki imajo prav tako logična zaporedja posameznih operacij. Te se razlikujejo, če gre za ročno ali strojno šivanje, prav tako če gre za unikatno, maloserijsko ali množično industrijsko proizvodnjo. Končna oblika oblačila je torej posled-

in s srajčnim ovratnikom 2. raba peša: oblačilo, značilno za določeno društvo, dejavnost; obleka, uniforma: telovadci so nastopili v krajih / galski, vojaški kraj / ženske v pisanih krajih *nošah* J« (Bajec 1993: 504).

2 Preoblikovanje osnovnega kroja glede na želeno končno obliko oblačila.

3 Pripomočki za konstruiranje krojev so ravnila, krojaški krivuljniki in krojaški meter.

4 Niti, ki potekajo vzdolž tkanine in so osnova za vnos prečnih votkovnih niti v procesu tkanja ter imajo pogosto drugačne fizikalne lastnosti.

5 Takšen način polaganja krojnih delov je danes skoraj pravilo, razen izjem, kadar to zahteva oblika vzorca ali posebnosti v tkanju. Polaganje krojnih delov diagonalno na potek niti se danes uporablja za ustvarjanje draperij na oblačilu. V preteklosti se teh pravil niso strogo držali, temveč je bil poudarek na optimalni porabi materiala, zaradi česar so krojne dele pogosto obračali tudi v druge smeri.

6 Velikost dodatka za šiv je odvisna od načina izdelave posameznega šiva.

1 Slovar slovenskega knjižnega jezika razlaga: »kròj krôja m (ô ô) 1. vzorec, model za obliko obleke ali obutve: izrezati kraj iz časopisa; narisati, prerisati kraj / dobila je nov kraj ovratnika / šivati po kroju // oblika obleke ali obutve: obleka je neprisliljena v barvi in kroju; eleganten kraj čevljev; moderen, ohlapen, oprjet kraj / nizek kraj ovratnika / obleka je najnovejšega kroja ♦ obrt. klasični kraj iz posebej krojenega zgornjega dela, krila in všitih rokavov; princes kraj, ki ima sprednji in zadnji del iz treh kosov; srajčni kraj iz skupaj krojenega zgornjega in spodnjega dela

dica krojenja in modeliranja krojnih delov, njihovega polaganja na tkanino, izrezovanja ter seveda preostalih faz izdelave. Pravilno, glede na modne smernice, in ustrezno glede na človekovo postavo oblikovan kraj je podlaga za izdelavo modnega oblačila. Oblikovanje krojev je zato zahtevno in odgovorno delo, kajti končna oblika oblačila je močno odvisna od izvedbe kroja. Izdelano oblačilo se mora skladno z zahtevami oblačilne mode bolj ali manj prilagajati telesu, pa naj bo to unikatni izdelek ali pa serijska proizvodnja oblačil, ki je podrejena uporabi standardnih mer, znotraj katerih obstajajo različni tipi postav in zahtevajo prilagajanje krojev čim večjemu številu ljudi. Za krojenje je poleg vsakokratnih sodobnih modnih smernic treba dobro poznati tudi anatomijo telesa in zlasti pri unikatnem krojenju predvsem posebnosti različnih postav. Kroji se namreč oblikujejo na podlagi natančno izmerjenih telesnih mer.

Starejša slovenska literatura o krojenju

V svetu je znanih več krojnih sistemov, ki so podlaga za izris krojev. S poenotenjem oblačilne mode v 2. polovici 19. stoletja sta se v Evropi najbolj razširila francoski in nemški sistem oblikovanja in preoblikovanja osnovnih krojev. Na Slovenskem so že v 1. polovici 19. stoletja časopisi seznanjali s srednjevropskimi modnimi tokovi (Baš 1986: 83) in posredno tudi s kroji, ki so nastajali v tujini in so se prek posrednikov širili na Slovensko. Slovenski krojači in šivilje so se več desetletij šolali skoraj izključno v nemških strokovnih šolah, pridobljeno znanje pa prenašali v svojo vsakdanjo prakso v domača okolja, kamor so se po šolanju pogosto vračali. Zato ni naključje, da je pri nas še vedno najbolj razširjen nemški sistem, imenovan System M. Müller & Sohn (Abram Zver 2003: 4), ki je zasnovan na natančno izmerjenih telesnih merah in proporcionalno izračunanih pomožnih podatkih ter natančno določenih risarskih postopkih, ki omogočajo oblikovanje krojev z največjo natančnostjo. Sistem je začel leta 1891 razvijati Michael Müller. Z ustanovitvijo tehniške šole v Münchnu in pozneje, od leta 1931, z izdajami mesečne tehnične revije *Rundschau* se je sistem izpopolnjeval in vedno bolj uveljavljal. Revija *Rundschau* je tedensko prinašala navodila za učenje in izpopolnjevanje znanja s področja krojenja moških in ženskih oblačil ter poročala o novostih s področja modne industrije ter tako postajala vodilna te vrste v Evropi. Zato ne preseneča, da so sistem uporabljali tudi naši krojači in šivilje. Nekaj izvodov revije, ki so se ohranili v tedanji Krojaški šoli Vilija Jakiča, hrani tudi Slovenski etnografski muzej,⁷ kar poleg drugih pričevanj dodatno potrjuje zgornjo tezo o najbolj pogosti uporabi nemškega sistema krojenja na našem ozemlju.

Kot je pred slabe četrto stoletja ugotavljal Angelos Baš, se je pri nas plemiška in meščanska oblačilna moda v empirskem in bidermajerskem obdobju razvijala pod vplivi srednjeevropske oblačilne mode (1986: 83). Ti vplivi seveda niso segali le v zunanji videz oblačil, temveč tudi v načine izdelave oblačil in njihovo krojenje, s čimer so se krojači in šivilje seznanjali na različne načine: do konca 19. stoletja s šolanjem, spremljanjem modnega tiska in prebiranjem tujejezične literature (knjiga o krojenju je v nemščini izšla že leta 1842, v francoščini že prej (glej Kunc 1980: 5)), od konca 19. stoletja pa tudi s pomočjo knjige, ki je izšla v

slovenščini. Matija Kunc, krojaški mojster iz Ljubljane, ki je imel diplomsko krojača modne akademije (Balkovec Debevec 2007: 45), v predgovoru svoje knjige, izdane leta 1890, jasno zapiše, da je to prva slovenska knjiga za krojenje moških oblačil. Na tem mestu tudi utemeljuje svojo strokovnost s pridobljenim znanjem, ki temelji na znanju praških, pariških in berlinskih strokovnjakov, katerih znanja je združil v krojni sistem, predstavljen v omenjenem delu. Ko je svoj način konstruiranja krojev, predstavljen v knjigi, preveril v praksi, je leta 1890 najprej izdal nemško različico z naslovom *Die Zuschneidekunst, populäre Darstellung einer Proportionalen Theorie für den Zuschnitt der Herrenkleider*. Ob izdaji slovenske knjige je istega leta v predgovoru zapisal:

... in po soglasnih izjavah merodajnih strokovnjakov o mojem delu moram reči, da podajam svojim rojakom v roke knjigo povsem prikladno današnjemu strokovnemu znanstvu, poleg tega pa tako jednostavno in lahko umljivo, da ni mogoče tako težavno snovi poljudneje razlagati nego je to izvršeno v moji knjigi (Kunc 1890: 8).

K tej knjigi je leta 1893 avtor dodal še izdajo *Krojni vzorci s konstrukcijskimi tabelami za moško obleko* in jo namenil krojačem na deželi. S knjigama je zaokrožil celoten vpogled v teoretični in praktični sistem njegovega načina krojenja in tako tovrstno znanje bolj jasno in pregledno približal krojačem na Slovenskem. S tem je tedanji sodobni način krojenja in z njim tudi tedanjo sodobno oblačilno modo približal precej širšemu krogu uporabnikov, kot jim je bila približana dotlej, hkrati pa je bilo na drugih ravneh pridobljeno znanje krojačev lažje širiti in razvijati. K širjenju tovrstnih znanj je brez dvoma prispeval tudi z ustanovljenim »krojaško obrtnim učiliščem« leta 1890 v Ljubljani, kjer je redno organiziral tečaje krojenja moških in ženskih oblačil (Balkovec Debevec 2007: 45). Omenjeno delo je obravnavalo krojenje moških oblačil.

Pavla pl. Renzenberg je leta 1903 pripravila pomožno knjigo za učiteljice z naslovom *Ženska ročna dela za pouk na ženskih učiteljskih*, v kateri je nekaj pozornosti posvečene krojenju oblačil za ženske. Poleg opisov načinov šivanja in šivov, različnih ročnih vbodov, prej in tkanin je v knjigi obsežno poglavje o prirojevnanju perila ter dve krojni poli. V navodilih za krojenje avtorica pravi, da lahko perilo prirojevujemo na podlagi papirnatega kroja, ki ga položimo na blago, ali pa neposredno iz blaga brez uporabe papirnatih predloge. Oblačila, ki so jih tedaj uvrščali med žensko telesno perilo, so bila: spodnja krila, spodnje hlače, spodnje jopice in rokavci. Za vsa omenjena oblačila so v knjigi opisi za krojenje in izdelavo (Renzenberg 1903: 41–52).

Dekleta so si lahko v Ljubljani od leta 1911 na Ženski obrtni šoli na strokovnem oddelku za šivanje perila in oddelku za izdelovanje oblek pridobile pravico do opravljanja krojaške obrti za izdelovanje otroških in ženskih oblačil. Tudi v drugih mestih na Slovenskem so potekali tečaji in se ustanovljale šole, na katerih so poučevali vsebine s področja krojenja in šivanja oblačil (Balkovec Debevec 2007: 45). Leta 1927 je Ema Arko, učiteljica na Tehniški srednji šoli v Ljubljani, na podlagi znanj, ki jih je pridobila na državnih obrtnih šolah v Pragi in na Dunaju, izdala zbirko krojev za moško, žensko, otroško in hišno perilo (Arko 1933: 3). Iz navedb Arkove in Kunca lahko sklepamo, da je največ znanj o krojenju na naše ozemlje prišlo z Dunaja, iz Prage in Pariza, razvoj krojaškega in šiviljskega poklica na Slovenskem pa je sovpadal z razmahom šolstva.

⁷ V Etnografskem muzeju hranijo *Rundschau* od 17. julija 1937 do 22. junija 1940 pod oznako HA 610.

Delo Matije Kunca, oblikovanje krojev za ženska oblačila, je nadaljeval njegov sin Teodor Kunc.⁸ Tudi on je v samozaložbi izdal knjigo v slovenskem jeziku, ki je prva prinašala znanja o krojenju ženskih vrhnjih oblačil. V knjigi piše, da je osnovna znanja pridobil med učno dobo v delavnici svojega očeta, nato pa na dodatnem izobraževanju na Dunaju (Kunc 1933: 4). Tu se je poglobil v oblikovanje ženskih krojev ter nato svoje znanje nadgradil v Franciji. Pri tem se je srečal z dvema načinoma oblikovanja krojev, ki sta mu bila v veliko pomoč, ko je odprl šolo za krojenje v Gradcu. Vsebina knjige združuje znanja, ki jih je pridobil na izobraževanjih doma in v tujini, ter tako omogočil da si »... lahko vsak pomaga do svoje popolne izobrazbe, ne da bi moral žrtvovati ogromne vsote v tujini in bi ob neznanju tujega jezika ne dosegel nobenega pravega uspeha« (Kunc 1933: 5). Pri svojem delu je tedaj ugotavljal, kar velja še danes: »Tako velike spremembe v modi kakor je ravno pri damski, ne najdeš pri nobeni drugi sorodni stroki. Lahko rečem, da je danes damska stroka na tako visokem stališču, da je postala prava umetnost, kajti obleka se mora prilegati telesu in obenem ustrezati oblikam, ki jih napoveduje moda« (Kunc 1933: 5). Knjiga vsebuje natančne opise postopkov za izris raznovrstnih krojev ženskih oblačil. Poleg osnovnih krojev so v knjigi tudi napotki za oblikovanje krojev z upoštevanjem posebnosti v postavi: za močnejšo normalno postavo, za trebušno in naprej nagnjeno postavo in za zelo pokončno ali nazaj nagnjeno postavo. Med kroji najdemo značilno *princes*⁹ obliko krojenja, ki v 19. stoletju v kmečkem okolju na Slovenskem ni bila znana, se pa še danes uporablja za konstruiranje ženskih oblačil. Ta način krojenja ženskih zgornjih oblačil ima v knjigi dve izpeljanki: z angleškim¹⁰ in s francoskim¹¹ šivom.

Šest let pozneje je krojaški mojster in zasebni strokovni učitelj Ivan Bizjak v uvodu svoje krojenja namenjene knjige zapisal, da je znanje krojenja potrebno vsakemu strokovnjaku in tudi vsaki dobri gospodinjji, ter v nadaljevanju bralce nagovarjal: »Strokovnjak mora znati krojiti vse umetne kroje, gospodinjji pa zadostuje, da zna vse preproste kroje« (1939: uvod). Vsak dober krojač in modelar naj bi skrbel za svoje stalno izobraževanje in izpopolnjevanje, saj bi moral znati kroje prilagajati trenutni modi in obliki postave, medtem ko naj bi bilo za gospodinjjo dovolj, da se pri oblikovanju preprostih krojev zna prilagajati postavi (Bizjak 1939: uvod).

Kunčev in Bizjakov način krojenja ženskih oblačil sta precej različna, ker temeljita na različnih sistemih. Obe knjigi sta sicer opremljeni z natančnimi navodili za merjenje telesa in opisi postopkov oblikovanja osnovnih krojev in njihovih izpeljank. Risbe in postopki krojenja v Bizjakovi knjigi so prilagojeni širši populaciji. Knjigi so dodane tudi modne skice, iz katerih je tudi

nepoznavalcem laže razumljiva konstrukcija kroja, hkrati pa skica omogoča boljšo predstavo o končanem oblačilu.

V času med obema svetovnima vojnama se je razvilo več zasebnih šol, ki so izobraževale za poklic krojača in šivilje. V ta namen je bilo izdanih še nekaj bolj ali manj obširnih učbenikov. Med njimi sta *Priročnik za krojaško in šiviljsko stroko* že prej omenjenega Ivana Bizjaka iz leta 1934 in *Knjiga krojev za damska oblačila in perilo* Alojzija Knaflja iz leta 1937. Vsebina *Priročnika za krojaško in šiviljsko stroko* je vsebovala vsa teoretična znanja, ki so bila potrebna za pristop k mojstrskemu izpitu. Poleg vsebin o krojenju in pomerjanju je vsebovala tudi poglavja o tekstilnih materialih (blagoznanstvo). Knafljeva *Knjiga krojev za damska oblačila in perilo* pa v prvem delu opisuje postopke oblikovanja osnovnih krojev, v nadaljevanju pa je nazorno predstavljeno krojenje različnih kril, oblek, jop, različnih rokavov, damskih srajc, plaščev in različnih hlač. Obširno je poglavje, ki opisuje prilagajanje krojev posebnostim v postavi: za osebe s pokončno držo, za naprej nagnjene osebe in za močne osebe. Eno poglavje je namenjeno oblikovanju krojev za deklice in krojenju moške srajce.

Leta 1932 je v Pragi izšla za krojenje pomembna knjiga z naslovom *Simetra*. Namenjena je bila šolam, gospodinjam in poklicnim šiviljam ter krojačem. Knjiga je v prilogi vsebovala številčnice – pomanjšane krojne dele oblačil (risba 1), ki so se s pomočjo dobro premišljenega sistema povečali (risba 2) v ustrezno naravno velikost. Številčnice so se kmalu razširile tudi med našimi izdelovalci oblačil in se pri njih tudi ohranile.¹² Sistem *Simetra* se je v načinu uporabe razlikoval od vseh drugih. Omogočal je namreč preprost izris krojnih delov brez potrebnega krojaškega znanja, zato so sistem lahko uporabljali tudi ljudje, ki so se šivanja priučili.

Ob ponovnem povzemanju navedenega lahko sklenem, da so se ženske na Slovenskem v obravnavanem obdobju lahko seznanjale z oblačilnimi kroji tudi z omenjenimi knjigami. Širitev tovrstnega znanja med krojači, šiviljami in gospodinjami v kmečkem okolju je začelo izpodrivati njihove dotedanje načine krojenja in izdelovanja oblačil. Poleg novih načinov krojenja so na podeželje tudi za vsakdanjo rabo že v 2. polovici 19. stoletja prodrle industrijsko izdelane tkanine, ki so bile predvsem cenovno in količinsko dostopnejše, barvitejše in mehkejše.

Razvoj krojenja ženskih oblačil v kmečkem okolju na Slovenskem

Od oblačilnih navad in oblačilne mode posameznega zgodovinskega obdobja, ki v oblačenje vnaša novosti, ter dostopnosti tekstilnega materiala so odvisni konstrukcije krojev in načini izdelovanja oblačil. Vsi ti dejavniki so med seboj močno povezani in odvisni od družbenih, gospodarskih in političnih razmer določenega časa in prostora. Če natančno pogledamo kroje ženskih kmečkih oblačil iz prve polovice 19. stoletja, lahko ugotovimo, da so bili ti preprostih oblik. Prav zaradi preprostosti in odvisnosti od širine blaga, tkanega na statvah, za večino oblačilnih kosov, ki so jih nosile kmečke žene, ni bila treba izdelati papirnatih krojnih predlog, temveč je bil pri izdelavi pomemben le optimalen izkoristek tkanine. Velikosti krojnih delov so se prilagajale širini tkanine, osnova večine oblačilnih kosov pa so bili

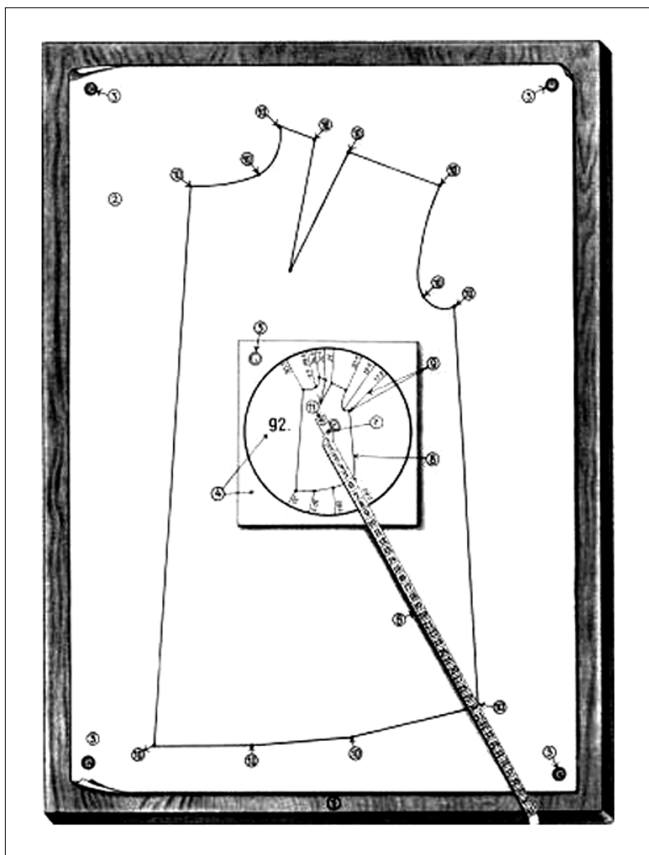
12 Avtorica hrani primer, ki ga je dobila od pokojne šivilje.

8 Teodor Kunc je bil »lastnik damskega modnega salona in strokovne šole, koncesijonirane z dovoljenjem kr. banske uprave Dravske banovine« (Kunc 1933: 1).

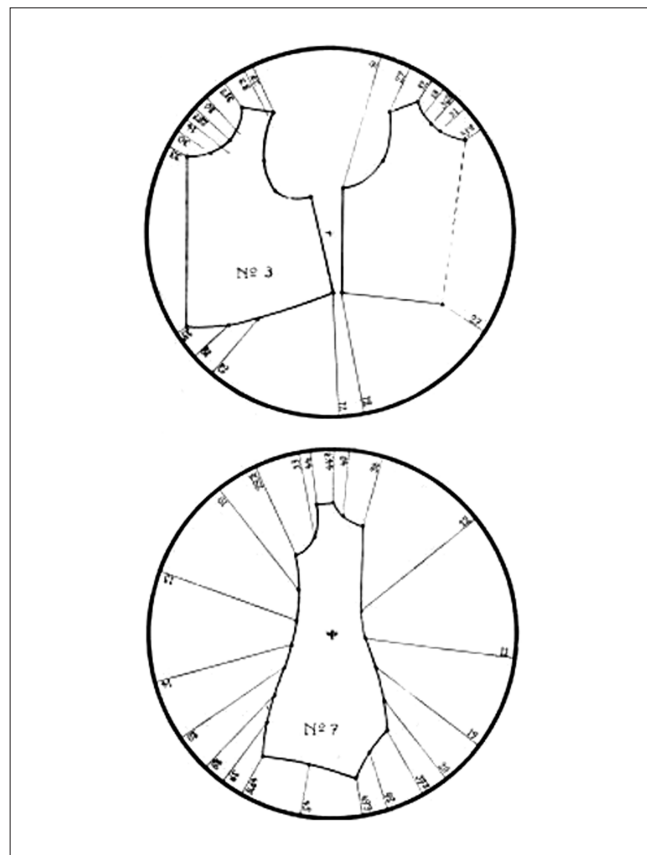
9 Tako oblikovanje kroja, ki z vzdolžnim šivom razdeli levo in desno polovico sprednjega dela kroja na dva vzdolžna krojna dela ter zadnjo polovico na dva ali celo tri, omogoča prileganje oblačila ženski postavi.

10 Angleški šiv vzdolžno deli sprednji ali (in) zadnji del na dva dela. Šiv poteka od ramenskega šiva preko prsne in pasne linije do dolžine kroja in omogoča oprijeto obliko oblačila brez prečnega šiva.

11 Francoski šiv poteka od rokavnega izreza preko prsne in pasne linije do dolžine kroja in omogoča oprijeto obliko oblačila brez prečnega šiva.

Številčnica.
Iz zasebne zbirke avtorice

Povečava številčnice.
Vir: *Simetra* 1932: IV

različno veliki pravokotniki in klinasti vstavki trikotnih oblik, ki so jih izdelovalci dobili s poševnim rezanjem pravokotnih kosov blaga. Telesnim oblikam tesno prilagojeni so bili le nekateri krojni deli zgornjih delov oblačil in so bili zato zaradi uporabnosti tudi polkrožno spodrezani ob vratnem in rokavnem izrezu (npr. modrccev) po obliki telesa, ter nekaterih vrhnjih oblačil, ki so se v kmečko okolje že tedaj širili pod izrazitim mestnim vplivom (npr. špenzerji). Končna oblika oblačil je nastala predvsem z različnimi načini nabiranja in gubanj tkanine ali pa s trikotnimi vstavki, ki so oblačila navadno širili v spodnjem delu. Količina gubanja je bila pogosto odvisna od namena oblačila in finančne zmožnosti njegovega lastnika, kajti bogato gubanje in številni vstavki so zahtevali precej več tkanine kot skromnejše različice, hkrati pa so nekatere tehnike gubanja izdelovalcu vzele precej časa. Da je bilo gubanje prepoznavna značilnost starejših oblačilnih kosov iz kmečkega okolja na Slovenskem, so ugotavljali že Marta Ložar in pred njo številni opisovalci oblačenja kmečkega prebivalstva: »Skupna poteza vseh noš na Slovenskem, ki jo poudarjajo že stari domači zapisovalci in so jo opazili tudi tuji popotniki, je ta, da ljubimo Slovenci v obleki mnogo bele barve ter bogatega gubanja« (Ložar 1952: 166). Za oblačila, oblikovana z gubanjem, ki so jih sestavljali predvsem različno veliki pravokotniki in bolj izjemoma tudi trikotniki ali trapezi, ni bilo potrebnega veliko krojaškega znanja in poznavanja posebnosti anatomije človeškega telesa. Širine krojnih delov, ki so bili spretno nagubani, so omogočali uporabo oblačil ljudem vseh postav in telesnih posebnosti tako za praznjne dni kot za vsakdanje delo.

V nadaljevanju analiziram primere krojev, objavljenih v nekaterih delih, v katerih je obravnavana oblačilna kultura kmečkega prebivalstva na Slovenskem, pojasnujem zbrano gradivo in ga interpretiram na podlagi objavljenih podatkov ter svojega oblikovalskega in tehnološkega znanja.

Krojenje kot prepoznavni znak delitve slovenskega etničnega prostora na tri oblačilna območja

Sredi 19. stoletja so v oblačilni kulturi kmečkega prebivalstva na Slovenskem še prepoznavna tri oblačilna območja, in sicer alpsko, panonsko in mediteransko. Ta se med seboj razlikujejo prav po krojenju oblačil. Alpsko območje v splošni podobi določajo rokavci, krilo z životkom in predpasnik, panonsko območje krilo, krojeno na pas (le izjemoma krilo z modrcem) in rokavci, podoba ženske na mediteranskem območju pa je odločilno zaznamovalo nošenje kamižota (tunike s klinastimi vstavki). Alpsko oblačilno območje zajema Gorenjsko, Koroško, Notranjsko, večino Dolenjske, Primorske in Štajerske, najbolj pa ga zaznamuje za ženske značilno oblačenje krila z modrcem (Makarovič 1981: 9). Krilo, ki je bilo sestavljeno iz pravokotnikov (pogosto iz štirih ali več dolžin tkanine), katerih kraji so bili sešiti skupaj, je bilo v pasu drobno nabrano in prišito na modrc ali životek.¹³ V kroju životka se kaže že več značilnosti prilagajanja

13 Živôtec je oprijeto, brezrokavno žensko delovno in praznje oblačilo, praviloma prišito h krilu (Makarovič 2004: 724).

oblačila obliki telesa. Sprednji in zadnji del izgubita značilnosti pravokotnika, čeprav sta bila osnova za krojenje obeh delov, pri čemer so obema deloma ob vratu in rokavnem izrezu odvezeti (odrezani) polkrožni (ob vratu tudi koničasto izrezani) deli (glej Makarovič 1971: poli 1, 2; in Makarovič 1988: tabla IX). Krilo je na sprednjem delu v delovni različici ščitil, v praznji pa krasil predpasnik, ukrojen iz pravokotnika, ki je bil nabran na pas.

Mediteransko območje zajema del Primorske – slovenski del Istre z Brkini, Škedenj, Boljunc in Dolino pri Trstu (Makarovič 1981: 9). Glede na kraj oblačil bi lahko na to območje uvrstili tudi Kočevsko, saj je bila ženska srajca s Kočevskega v osnovi podobno krojena kot rokavci, le da je bila daljša, od pasu navzdol pa je imela vstavljene klinaste vstavke. Brezrokavna suknja je bila spredaj odprta, sestavljena pa iz ravno krojenih delov: hrbtnega ter dveh sprednjih, v stranske šive in ob sprednji sredinski rob pa so bili tudi pri tem oblačilu, podobno kot pri kamižotu, vstavljeni klinasti vstavki (Kundergraber 1991: 84–85; Makarovič 2009: 81). V Istri so oblačili kamižot,¹⁴ katerega tkanina je bila na ramenih ali prepognjena tako, da ni bilo ramenskega šiva, ali pa je bila rezana in šivana. Od pasu navzdol so bili všiti za to območje prepoznavni klinasti vstavki (Kumar in Makarovič 1989: 20). Dva pravokotnika, sešita z ramenskim šivom, sta predstavljala tudi osnovo ženske srajce iz Škedenja pri Trstu. Ob straneh sprednjega in zadnjega dela sta bila dodana trapezasta vstavka, ki sta oblačilo spremenila v trapezasto obliko. Njihovo število je bilo zelo različno, večje število klinastih vstavkov je omogočalo večje in bolj bogato gubanje tkanine. Kupljene tkanine, ki so bile pogosto bombažne in zato lažje od lanenih, so omogočale izdelavo kamižotov z velikim številom vstavljenih klinov – kot ugotavlja Jelka Radauš Ribarič, jih je bilo v hrvaški Istri najmanj šestnajst, pa tudi do šestindvajset (Radauš Ribarič 1997: 23).

Panonski tip oblačenja je bil do 70. let 19. stoletja razširjen na vzhodnem Štajerskem, v jugovzhodni Dolenjski, Beli krajini in Prekmurju (Makarovič 1981: 11).

Krilo je bilo izdelano izključno iz pravokotnih kosov tkanine, katerih krajci so bili sešiti skupaj, zgoraj nabrani in našiti na pas. Iz pravokotnih kosov tkanine je bil izdelan tudi predpasnik. Belokranjke v okolici Metlike so nosile tudi krilo z životkom (krilo z *ramenkami*), a so rokavce oblačile čez životek, ta pa je imel še zelo preprosto oblikovan sprednji in zadnji del, ki sta se po obliki vratnih izrezov komaj ločila med seboj. Globina vratnega izreza na sprednjem delu je bila skoraj enaka kot na zadnjem (Makarovič 1971: pola 15).

Poenotenje oblačilne podobe

Sredi 19. stoletja, zlasti pa v njegovi drugi polovici, so kmetje povsod na Slovenskem začeli zlasti v praznjem oblačenju opuščati preprosto krojena oblačila in iz meščanskega okolja prevzemati splošno srednjeevropsko oblačilno modo. A. Globočnik je že leta 1859 dejal: »... gospôda »modo« opusti, kadar jo začne posnemati tudi hišna in kuharica, in ko se šega tako pritepe celô med kmete, med kterimi nazadnje konec vzame« (po Baš 1987: 52). V mestih je sredi 19. stoletja na Slovenskem prevladovala bidermajerska oblačilna moda, kmetje in kmetice pa so, kolikor so jim tedaj dopuščale družbene razmere, v svojem načinu oblačenja oponašali

meščane. Poleg konfekcije, ki je v 2. polovici 19. stoletja vse bolj prodirala v naše kraje, je zemljiška odveza, ki je kmetom dopuščala svobodnejše potovanje ter širjenje njihovih obzorij in znanj, krepilo oblikovanje bolj poenotene oblačilne podobe kmečkega prebivalstva z vsega slovenskega etničnega ozemlja in širše, kar se je seveda kazalo tudi (bolj natančno zapisano: predvsem) v krojenju oblačil. Mestni način oblačenja je najbolj vplival na praznjo obleko kmečkih žensk. Mestno oblačilno modo so najprej posnemale mlajše ženske iz krajev v bližini mest. Prva oblačila, izdelana na podlagi konstruiranih krojev, so na deželo prihajala kot odslužena oblačila meščanov, ki so jih ti prodajali pri stari-narjih (Baš 1987: 56–65). V Selah – Srednjem kotu se je iz leta okrog 1895 ohranila ženska zimska jopa s francosko izdelovalčev-n nalepko, ki ima vzdolžni šiv tudi na sprednjem delu in so ga imenovali angleški šiv (Makarovič 1996: 150).

Kmetje, ki so živeli na območjih, povezanih z razvitejšimi deli Evrope oziroma v bližini večjih mest, so bili bolj seznanjeni z napredkom v oblikovanju krojev oblačil. Tisti, ki so bili željni prestiža in hkrati dovolj premožni, da so si to lahko privoščili, so bili modno naprednejši. Prej kot drugi so uporabljali industrijsko izdelane tkanine, se odločali za sodobnejše oblačilne oblike, tem zahtevam pa so, če so želeli ustreči naročnikom, morali slediti tudi krojači in šivilje. Zahtevnejših postopkov konstruiranja krojev šivilje, ki so izdelovale oblačila za kmečko prebivalstvo, sprva niso bile večje, a so se pri delu različno znašle ter s postopki šivanja in različnega prilagajanja, zlasti zgornjih delov oblačil telesnim oblinam, dosegle kmetom ustrezen videz.

Posebnosti spodnjega perila

V prvih letih 20. stoletja so med žensko spodnje perilo prištevali spodnja krila, spodnje hlače, spodnje jopice, srajce in rokavce.¹⁵ Spodnjih hlač v tem času ženske na kmetih navadno še niso nosile (Curk 2006: 31). Med spodnjimi krili so, kot piše Renzenberg, ločili krila za deklice, krila za kmetice in za odrasle (1903: 52). Kmečka krila so bila tedaj še dokaj široka, sešita iz treh ali tudi šestih kosov blaga (Makarovič 1971: 28) oziroma pravokotnih pol tkanine, široke okoli 80 cm, ter so bila v pasu močno nabrana. Iz pravokotnikov so bila izdelana tudi spodnja krila z volano (Makarovič 1988: tabla VII). Tako imenovano krilo za odrasle, ki se je na prelomu iz 19. v 20. stoletje sočasno z »na pole« krojenimi vrhnjimi krili razširilo na kmete, je bilo pogosto sestavljeno iz sprednjega in zadnjega dela, pri čemer je zadnji del predstavljal eno dolžino tkanine pravokotne oblike, medtem ko je bil sprednji del sestavljen iz treh pol, ki so bile zvonasto krojene, njihova oblika pa je bila posledica preišljenega krojenja, ki je upošteval optimalno porabo še dveh dolžin materiala. Sestavljene pole so bile prišite na pas tako, da je bila sprednja pola najmanj nabrana, stranska nekoliko bolj, najbolj pa je bil nabran zadnji del. Ostanke tkanine so porabili za izdelavo pasu in obrob (Renzenberg 1903: 53). Tovrstna krila so sprva nosile meščanke, proti koncu 19. stoletja pa so se, kot kažejo ohranjeni primerki, začela pojavljati tudi že med kmeticami (glej Renzenberg 1903: 54; Makarovič 2007: 293; Makarovič 1994: 19; Makarovič 1991: 75).

Spodnja srajca, ki so jo nosile kmetice, se je krojila brez kroja in

¹⁴ Dolgo žensko vrhnje delovno in praznje, spredaj prerezano oblačilo (Makarovič 2004: 201).

¹⁵ Žensko delovno in praznično oblačilo z dolgimi rokavi, segajoče do pasu ali malo čez pas (Makarovič 2004: 505).

z upoštevanjem najboljšega izkoristka tkanine ter s čim manj sestavnimi šivi. Za izdelavo so potrebovali dve dolžini (120 cm, širine približno 80 cm) tkanine, ki so jo pogosto prepognili na eno dolžino ter se tako izognili ramenskemu šivu. Tkanini so najprej ob stranskem delu pregiba odvzeli odpadek, preostali stranski del pa so poševno odrezali in tako dobili stranski klin, ki se je prišil na drugo, ravno polovico života. Polkrožno so nato oblikovali le vratni izrez. Rokave so ukrojili iz novega kosa tkanine, prečno na potek osnovnih niti, in če je širina tkanine ustrezala, so kozico¹⁶ ukrojili že s krojnim delom rokava. Osnova vseh krojnih delov so bili pravokotniki, ki so jim v stranskem šivu dodali trikotne dele, s katerimi so oblačila razširili v zvonasto obliko (glej Renzenberg 1903: 68–69).

Tudi rokavce, ki so bili hkrati spodnje in zgornje oblačilo, so krojili preprosto, brez posebne krojne predloge, ker so jih lahko zaradi preprostih pravokotnih krojnih delov oblikovali neposredno iz tkanine (Renzenberg 1903: 82). Pri tako preprostem načinu krojenja je bilo mogoče tkanino v krojne dele trgati, tako da škarje niso bile nujno potrebne. Podobno je ugotavljala tudi hrvaška etnologinja, Jelka Radauš Ribarič (1997: 135), ob raziskavi krojev istrskih oblačil. Rokavci so segali do pasu in so imeli dolge rokave. Za izdelavo sprednjega in zadnjega dela so navadno potrebovali 1,5 metra tkanine širine 78 cm in še dodatnih 1,25 metra za dolg rokav ali 70 cm za kratkega. Zadnji del in oba rokava sta bila krojena iz celotne širine tkanine, medtem ko so dve dolžini porabili za krojenje obeh polovic sprednjega dela, ki je bil spredaj prerezan, in pomožnih krojnih delov – ramenskih všivkov,¹⁷ ki so tudi bili vsi pravokotnih oblik. Kroj ženskih rokavcev iz druge polovice 19. stoletja iz Rateč je bil skoraj identičen opisanemu (Makarovič 1988: tabla IV). Rokavce bi glede na osnovni kroj lahko razdelili v dva tipa, in sicer tistega, ki ima na ramenih med prednjim in zadnjim delom všita pravokotna kosa blaga, in na tistega, ki ramenskega šiva sploh nima. Rokavci se med seboj razlikujejo tudi po krojenju rokava, ki je lahko trapezasto ali pravokotno, ter po krasilnih prvinah.

Od starega k novemu

Oblačila iz pravokotnikov niso zahtevala posebnih znanj krojenja, temveč veliko spretnosti v medsebojnem sestavljanju različno velikih pravokotnikov v želeno obliko oblačila ter njihovem nabiranju in gubanju za doseganje končne oblike oblačila. Sestavljanje pravokotnih oblik v oblačilo, ki je podrejeno obliki človeškega telesa z vsemi okončinami in drugimi posebnostmi, ter upoštevanje možnih načinov oblačenja zahteva določena znanja in predvsem dobro prostorsko predstavljivost o tem, kako naj bi izgledalo izdelano oblačilo. S stališča zunanje oblike ali forme so bila tovrstna oblačila na Slovenskem sorazmerno enotna, razlikovala so se v kakovosti, količini porabljene tkanine in krasilnih posebnostih. Pri tem je bilo pomembno, da odpadkov materiala pri sami izdelavi ni bilo, če pa so bili, so izdelovalci vse koščke tkanin spretno uporabili za izdelavo obrob in drugih nadrobnosti. Prav način njihove izdelave je odražal spretnost in iznajdljivost izdelovalca. Izdelovanje krojenih oblačil temelji na

konstrukcijskem sistemu, ki zahteva natančne mere telesa, znanje geometrije, računstva in anatomije ter rabo ustreznih krojaških orodij in pripomočkov. Oblika in končni videz krojenih oblačil sta odvisna od krojaškega in šiviljskega znanja izdelovalca. Za samo izdelavo je potrebnih več pripomočkov, same oblike krojnih delov pa ne omogočajo več optimalne porabe materialov, a so večino ostankov krojači in šivilje kljub temu vključili v izdelavo notranjih delov oblačil, zaključkov in obrob ter s tem dosegli svojevrstne vizualne učinke in skrbno porabo blaga.

Zaradi vedno večje dostopnosti knjig, časnikov, šiviljskih tečajev in širitve šol so se nova znanja krojenja oblačil sorazmerno hitro širila med podeželskimi šiviljami in v začetku 20. stoletja vse bolj tudi med gospodinjami, ki so same šivale. Proti koncu 19. stoletja so tudi kmetje nosili vedno manj oblačil, ki bi bila krojena izključno iz pravokotnikov, vedno manj je bilo tudi takih, ki bi jih vsaj delno sestavljali pravokotniki. Na prelomu 19. v 20. stoletje rokavci izginjajo iz rabe, zamenjujejo jih kočemajke in pozneje bluže. Kroj za kočemajko ali splošneje imenovano jopo, ki se je sčasoma iz mestne oblačilne mode razširila med večino kmečkih žena, je bil oblikovan po telesu. Oprijeto obliko so v hrbtnem delu dosegli s krojenjem celotne površine hrbtna iz več – pogosto štirih delov, ki so bili sestavljeni z vzdolžnimi šivi. Posamezni deli so imeli od pasu do dolžine klinasto (zvonasto) obliko, s čimer je na zadnjem delu nastalo za kočemajke značilno gubanje tkanine. Obliko prsi na sprednjem delu ustvarjajo všitki, ki segajo od pasu in izginjajo proti prsim in spodnjemu robu. Rokav ni več oblikovan iz pravokotnika, temveč v zgornjem delu s krivuljo, ki je na sprednjem delu rokava bolj spodrezana kot na zadnjem, kar je posledica oblike telesa, hkrati pa taka oblika rokava omogoča večjo gibljivost. Rokavni naborek se na jopi ohrani (Makarovič 1971: pola 5 in Makarovič: 1988: tabla XV). V 2. polovici 19. stoletja so nekateri kroji rokavov že sestavljeni iz dveh delov, ožjega spodnjega in širšega zgornjega, ter že imajo obliko rahlo pokrčene roke. Krila ne sestavljajo več le v pasu nabrani med seboj zašiti pravokotniki, temveč so izdelana sprva v kombinaciji pravokotnih kosov tkanine na zadnjem delu in trapezasto krojenih pol na sprednjem, pozneje, v začetku 20. stoletja, pa pogostejše izključno iz trapezasto prireznih pol, ki z obračanjem tkanine prav tako omogočajo racionalno porabo blaga (glej Makarovič in Dolenc 1991: 83; Makarovič 1996: 124–127). Tej obliki krila se prilagajata tudi spodnje krilo in oblika predpasnika, ki sčasoma izgubita pravokotno osnovo in prevzameta trapezasto. Spremenijo se tudi načini izdelave, prilagojeni novi oblačilni modi. Bogato ročno nabiranje, ki je bistveno zaznamovalo večino oblačil 1. polovice 19. stoletja, je zamenjalo zahtevnejše krojenje oprijetih oblačil, ki so bila običajno utrjena in podložena z drugo, cenejšo tkanino.

Med obema svetovnima vojnama so se ljudje vedno bolj zavedali, da jim šiviljsko znanje lahko močno koristi, saj z domačo izdelavo in popravili lahko precej privarčujejo. Nekateri tedanji časopisi in revije, ki so izhajali na Slovenskem, so redno prinašali novice o oblačilni modi, v prilogah pa je bilo mogoče dobiti tedanje najnovejše kroje (npr. *Žena in dom*, *Ženski svet* ...). Krojem so bila dodana tudi navodila za izdelavo, opis primerenih tekstilnih materialov za izdelavo, opis ustreznih dodatkov za šiv in druge posebnosti v izdelavi. Navodila so bila napisana poljudno in razumljivo vsem, ki so bili ročno spretni in večji ročnega šivanja ali šivanja s šivalnim strojem, ki je bil takrat že v marsikaterem gospodinjstvu. Kroji, ki so bili priloženi modnim

¹⁶ Vstavek v delu pod pazduho, ki omogoča večjo gibljivost in udobnost rokava.

¹⁷ Prednji in zadnji del so imenovali stan (Renzenberg 1903: 67–82; Makarovič 1971: 26), ramenske krojne dele pa priiramnica (Renzenberg 1903: 82) ali všivki (Makarovič 1971: 26).

časopisom, so bili narisani v določeni velikostni številki¹⁸ in jih je bilo zato treba ustrezno povečevati in pomanjševati. Način povečevanja in pomanjševanja krojev je bil zelo poenostavljen. Pomanjševanje kroja je bilo mogoče z odvzemanjem s pomočjo prečnega in vzdolžnega razreza kroja in ponovnega sestavljanja krojnih delov. Obratno, z dodajanjem, pa se je kraj ustrezno razširil¹⁹ (*Žena in dom* 11/1935).

V revijah objavljeni in z oblačilno modo povezani članki so bili pogosto tematski, vsebine pa prilagojene željam bralk. Časopisi niso bili vir informacij le za nepoklicne izdelovalke oblačil, temveč za vse, ki so se za oblačilno modo zanimali, in tudi za tiste, ki so od nje živeli – za šivilje in krojače. Avtorji so se trudili, da so bili nasveti uporabni in praktični. Pogosto so s pomočjo ilustracij prikazovali možnosti, kako določeno oblačilo popraviti ali predelati v aktualnejše ter hkrati privarčevati. Ilustracijam oblačil so bile običajno dodane tudi ilustracije krojnih delov, ki jih je bilo treba nanovo ukrojiti in prišiti na staro oblačilo.

Ko se je druga svetovna vojna približevala našim krajem, so zunanji dogodki močno vplivali na gospodarstvo in visoko stopnjo inflacije. Angela Vode v prispevku »Sodobni prizori« opisuje dogodek, značilen za takratne razmere.

Postala sem pred izložbo konfekcijske trgovine, ki je razkazovala zimsko blago za plašče, suknje in obleke. Poleg mene se postavi kmetica s praznim jerbasom v roki. Ko zagleda številke, ki so predstavljale cene blaga, se ji kar usuje iz ust: »Ježeš, kaj res stane toliko en sam meter blaga? Krompir sem prodala, pa sem mislila, da bom kupila za izkupiček suknjo za moža. Pa sin mi je naročil blago za hlače in tudi jaz sama sem potrebna obleke. Sedaj pa taka cena! S tem, kar sem dobila za krompir, si niti en meter blaga ne morem kupiti, kamoli obleko ali suknjo! (*Ženski svet* IX–XII 1940).

Avtorice modnih prispevkov so razumele stisko ljudi in so vsebine prilagajale času in razmeram. V enem od člankov, ki opisuje modne novosti, jih je avtorica opisala takole: »Kroj oblek je po večini tak, da ga lahko uporabimo za predelavo starih oblek; izrezan podolg in počez, s posameznimi deli iz drugačnega blaga, ozke proge, žepi, ovratniki iz krzna ali imitacije« (*Ženski svet*, januar 1940, Modna priloga). Marčevska številka iz leta 1940 prinaša članek z opisom, kako iz ponošenih oblek odraslih izdelati otroška oblačila. Priložena je bila tudi risba, ki prikazuje krojne dele moškega suknjiča, na katerih so razporejeni krojni deli za

izdelavo fantovskega suknjiča in hlač (*Žena in dom* 3/1940). Takratna moda ni bila imuna na dogajanja v Evropi. Vplivi vojne in uniform so sooblikovali tudi vsakdanja oblačila. Pojavljajo se novi elementi oblačil, ki nakazujejo na praktičnost.

Kaj pravite k žepom, ki jih letos šivamo in obešamo skoro prav na vsako obleko po dva, tri, štiri in še več. Je to znak, da postajamo praktične. Žepi v bokih, žepi na prsih, žepi viseči ob pasu; veliki in majhni, kvadratni, pravokotni, spodaj koničasti, okrogli, gladki, nabrani, zloženi v gube, tesno prilagajoči se, ali široko zevajoči, skratka vseh oblik in velikosti (*Ženski svet*, junij 1940, Modna priloga).

V veliko pomoč je bila šiviljam in gospodinjam možnost, da so lahko kroje »ultra« z natančnim opisom in oštevilčenjem izbrale in naročile pri upravi časnika *Žena in dom* s sedežem v Ljubljani na Dalmatinovi 8 (*Žena in dom* 6/1939).

O šiviljah

V 19. stoletju je imela vsaka večja vas svojo šiviljo ali krojača, ki sta šivala za domačo vas in sosednje vasi (Makarovič in Dolenc 1991: 13, 1993: 9; Tomažič 1983: 22). V mestih so si v drugi polovici 19. stoletja šivilje že pomagale z modnimi časopisi, ki so se ohranili do današnjih dni. Med njimi so dunajski, nemški, italijanski in francoski žurnali. Slovenci smo imeli kmalu tudi svoje časopise, ki so prinašali novosti o oblačenju in v prilogah že pripravljene kroje. Ti so bili v pomoč mnogim šiviljam in predvsem gospodinjam. Šivalni stroji so po prvi svetovni vojni vedno bolj prodirali v domove Slovencev, za kar so poskrbeli prodajalci, ki so jih oglaševali v omenjenih časopisih in tudi v knjigah s šiviljsko tematiko. Raznovrstnost oblačil, njihovih oblik in pojav novih oblačilnih kosov so zahtevali nova znanja o krojenju. Pri tem se je pokazala velika domiselnost šivilj in krojačev v konstruiranju in oblikovanju krojev.

Vaške šivilje so po prvi svetovni vojni izdelovale preprostejša oblačila za učiteljice, predelovale stara in kmeticam izdelovale oblačila za posebne priložnosti. Pri svojem delu so se zgledovale po posameznicah, ki so si večkrat lahko privoščile novo oblačilo iz mestnega salona. Mnoge med njimi so se tega poklica priučile, redke so opravile mojstrski izpit. Priučene šivilje so zato običajno izdelovale manj zahtevna oblačila, mojstrice pa oblačila, ki so za izdelavo zahtevala več krojaškega in šiviljskega znanja. Dekleta iz Rateč so na primer na prehodu v 20. stoletje po končanem šolanju svoje znanje izpopolnjevala pri domačih šiviljah. Tudi še pred prvo svetovno vojno so se učile izdelovanja tradicionalnih rateških oblačil in mestnega načina krojenja in šivanja (Makarovič 1978: 200).

Ženske z veseljem do šivanja in brez ustreznega teoretičnega znanja so se pri krojenju znašle vsaka po svoje. Antonija Pustak z Bizeljskega, rojena med prvo svetovno vojno, se spominja, da se nikjer ni učila ne krojenja ne šivanja, ker za to ni bilo možnosti. Pri osemnajstih letih si je sposodila šivalni stroj, vzela mere po oblačilih, ki so ji bila prav, ter nato ukrojila nove in jih sešila. Pri tem je bila tako uspešna, da so drugi verjeli, da je njena doma izdelana oblačila sešila izučena šivilja (Počkar 1998: 117).

V svojo raziskavo sem vključila tudi izbrane ilustrativne primere²⁰ spominov dveh šivilj in spomine krojačeve hčerke. Pri krojačevi hčerki so imeli med obema svetovnima vojnoma doma kro-

18 Velikostne številke izhajajo iz izmerjenih telesnih mer, zato so tudi za potrebe konfekcijske industrije oblačil v preteklosti razvili različne velikostne standarde. Na našem območju so se po 2. svetovni vojni uporabljali jugoslovanski standardi (JUS). Od tod tudi reklo, da nekdo je ali ni »po jusuk«. Za vsak model oblačila se konstruira osnova v izbrani konfekcijski številki, nato pa se jo povečuje in pomanjšuje v zelene velikostne številke. Najpreprostejša je videti možnost, da tudi druge velikosti konstruiramo in modeliramo vsako posebej, vendar bi bil ta postopek silno zamuden, zato so v konfekcijski industriji razvili postopek gradiranja, ki je stopnjevana izpeljava manjših in večjih velikosti izhodiščne velikosti kroja.

19 Omenjeni način povečave in pomanjšave osnovnega kroja je zelo poenostavljen in uporaben le za zelo preproste kroje oblačil, kajti tako se kraj sorazmerno ne poveča v celoti na vseh njegovih ključnih delih. Prav zaradi zahtevnosti postopkov gradiranja (povečave in pomanjšave) krojev so v današnjih publikacijah (npr. *Burdi*), ki vsebujejo krojne priloge, vsi kroji že pripravljene v velikostnih številkah, ki so za določeno starostno skupino in spol najpogostejše.

20 Podatke hrani avtorica.

jaško delavnico. Oče je zaposloval dva do tri pomočnike, ki so opravljali manj zahtevna dela; krojil je izključno mojster. Njen oče je kroje poznal do potankosti, zato jih je risal kar neposredno na tkanino, ki jo je razgrnil na veliko krojilno mizo. Papirnate krojne predloge je, po njenem pripovedovanju, redko uporabljal. Spominja se, da se je v očetovi delavnici veliko šivalo za potrebe vojske.

Danes upokojena šivilja se je šivanja sprva učila pri zasebni šivilji, ki jo je bila pripravljena zaposliti le zato, ker je s seboj prinesla svoj šivalni stroj. Pozneje se je krojenja in šivanja učila na tečaju, ki ga je organiziral krojaški mojster Ivan Bizjak. Spominja se, da so bili tedanji kroji enostavnejši. Osnovni kroji so bili narisani na papirju, ki so ga za posamezne modele razrezale in ustrezno odprle.²¹ Sama se je krojenja učila tudi tako, da je vsak košček blaga uporabila za vajo. O krojih je razmišljala tudi ponoči. Žagarjeva pravi: »Da nisi blago »spridil«, si moral dobro vedeti, kako se naredi kraj«. Pri delu je treba veliko razmišljati in računati. Vsako stranko si je dobro ogledala, da je ugotovila posebnosti v postavi in drži. Svoje delo je takole opisala: »Ko sem bila bolj »zvežbana«, sem narisala le osnovo za ramena in prsi, ostalo pa sem »figuriral«.«²² Pozneje je kroje risala že na pamet, kar na tkanino. Neizobražene šivilje so šivale predvsem za kmečke, izobražene šivilje pa za bolj *nobl* ženske.

Šestnajstletno dekle se je šiviljske obrti začela leta 1934 učiti pri mojstrici, in to pod pogojem, da je v njen salon prinesla svoj šivalni stroj. Med triletno učno dobo je opravljala manj zahtevna dela, kot so različni ročni šivi in robljenje.²³ Nato je pomočniški izpit opravila pri drugi mojstrici. Šele po petletni pomočniški dobi, med katero se je naučila tudi konstrukcije in modelacije krojev, je opravila mojstrski izpit. Stranke, ki so prihajale k mojstrici, so povedale svoje želje ali pa jim je mojstrica pri odločitvi pomagala. Svoje želje o modelu oblačila je stranka opisala z ustreznimi izrazi, npr.: *v glockn*,²⁴ široko, ozko, s fazono ... Spominja se, da so kroje risale same ali pa so jih vzele iz aktualnih modnih časnikov. *Žnidarji*²⁵ so delali moške obleke, ženske kostime, moške in praviloma tudi ženske plašče, ker je bilo za njihovo izdelavo potrebnega več znanja konstruiranja in modeliranja krojev ter drugačnih postopkov sestavljanja, podlaganja in šivanja. Tega znanja pa šivilje niso imele.

Sodobno oblikovani kroji oblačil so počasi, a zanesljivo prodrli med kmečko prebivalstvo. Vendar pa so ta način oblačenja starejši ljudje le s težavo sprejeli. Spominjam se svoje stare mame (roj. 1906), ki je do svojih zadnjih dni na domačiji nosila oblačila, krojena po stari šegi, in je sodobna oblačila ter hlače iz praktičnih razlogov prvič oblekla šele v domu za upokojence.

Sklep

Nekako do srede 19. stoletja je bilo oblikovanje in izdelovanje oblačil v kmečkem okolju prilagojeno predvsem tekstilnim mate-

rialom, za katere so kmetje pridobivali surovine sami (predvsem lan in volna) in jih sami tudi izdelovali. Do 19. stoletja so bili kroji oblačil za današnje razmere precej preprosti, postopki izdelave pa ročni. Ob natančnejši analizi ugotovimo, da so bili krojni deli preprostih pravokotnih in trikotnih oblik, a so jih ljudje iz razpoložljive tkanine premišljeno in varčno ukrojili. Ukrojene krojne dele so s še večjo pozornostjo sestavili v krojno udobno in praktično oblačilo, ki so mu dodali svoj pečat z gubami, naborki, robčki, vezeninami ... Izdelovanje oblačil se je izpopolnjevalo z razvojem tehnologije in znanosti, ki sta vplivali na poznavanje človeškega telesa in sta z izumom in s širitvijo šivalnega stroja v gospodinjstva zelo olajšala in pospešila delo tedanjih obrtnikov, hkrati pa je postala izdelava oblačil dostopna tudi gospodinjam. Prvotni krojni deli, ki so temeljili na pravokotnikih, so se razvili v zahtevne konstrukcijske sisteme, prilagojene unikatnim krojaškim in šiviljskim izdelkom ali pa industrijski proizvodnji. V današnji oblačilni kulturi skoraj ni več ročnega šivanja ter spretno izdelanih naborkov in gubanj, v 19. stoletju značilnih za ljudi s podeželja. V zadnjih desetletjih sta v množični proizvodnji modnih oblačil najpomembnejša konstrukcija in oblikovanje kroja, ki ustrežata čim večjemu številu ljudi različnih postav.

Viri in literatura

ABRAM-ZVER, Marta: *Vrhnja ženska oblačila: Osnove konstruiranja*. Velenje: Modart, 2004.

ABRAM-ZVER, Marta: *Ženska obleka: Osnove konstruiranja*. Velenje: Modart, 2004.

ARKO, Ema: *Prikrojevanje perila po životni meri*. V Ljubljani: Jugoslovanska knjigarna, 1927.

BAJEC, Anton (ur.): *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga knjiga, I-Na*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.

BALKOVEC DEBEVEC, Marjetka: »Pa so hlače mi sešili in dobili mi klobuk ...« (o razvoju izobraževanja šivilj in krojačev ter o spreminjanju oblačilnega videza v šoli). V: *Obleka po meri človeka*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2007, 44–49.

BAŠ, Angelos: Časopisi oblačilne mode na Slovenskem ob koncu fevdalne dobe. *Glasnik Etnografskega muzeja v Beogradu*, 1986: 83–87.

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*. Ljubljana: DZS, 1987.

BAŠ, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

BIZJAK, Ivan: *Priročnik za krojaško in šiviljsko stroko*. Celje: samozaložba, 1934.

BIZJAK, Ivan: *Bizjakovo splošno krojenje za obrt in dom*. Celje, 1939.

CURK, Tina: Spodnje perilo: So ga mar kmečke ženske sploh poznale? *Folklorik: Glasilo Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti, namenjeno poustvarjalcem ljudskega izročila* 2, 2006: 29–35.

DIE ZUSCHNEIDEKUNST: »Damenkleidung«, II. vollständig neu bearbeitete Auflage. Hannover: Fachzeitung der »Schneidermeister«: Ermacora-Verlag, 1935, IX–33.

<http://www.muellersohn.com/rundschau/en/content/history>, 26/, 26. 6. 2010.

<http://www.mms-schule.de/index.html>, 25. 6. 2010.

KNAFELJ, Alojzij: *Knjiga krojeva za ženske haljine i rublje*. Ljubljana: Blaznik, 1937.

KUMAR, Milena in Marija Makarovič: *Rekonstrukcije slovenskih kmečkih noš po upodobitvah v Valvasorjevi Slavi*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1989.

KUNC, Matija: *Knjiga krojaštva. Način prikrojevalne umetnosti po sorazmerni teoriji: Za samopouk in za podlago pri šolskem pouku*. Ljubljana: samozaložba, 1890.

21 Izraz, ki se uporablja v šiviljski stroki in pomeni način širjenja kroja z namenom ustvarjanja naborkov ali gub na oblačilu ali pa prilagajanja širine kroja velikosti in posebnosti postave.

22 Izraz, ki ga je pripovedovalka uporabila, se po njeni razlagi nanaša na model (figuro) oblačila ter posledično na oblikovanje oziroma modeliranje (figuriranje) osnovnega kroja.

23 Izdelava spodnjih robov oblačil z ročnim skritim šivom.

24 Izraz, ki opisuje zvonasto obliko oblačila, običajno krila.

25 Krojači.

KUNC, Matija: *Krojni vzorci s konstrukcijskimi tabelami za moško obleko*. Ljubljana: samozaložba, 1893.

KUNC, Teodor: *Toaleta: Prva strokovna knjiga za prirobovanje damskih oblek na najmodernejši podlagi. Pripravljena tudi za samouk in za podlago pri šolskem pouku*. Ljubljana: samozaložba, 1933.

KUNDERGRABER, Maria: *Die Entwicklung der Gottscheer Tracht: Sonderausstellung in der Kunstgalerie Kočevje und im Slowenischen Schulmuseum in Ljubljana*. Kočevje in Ljubljana: Museum, 1991.

LOŽAR, Marta: Slovenska ljudska noša. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev* 2. zv. Ljubljana: KLAS, 1952, 166–239.

MAKAROVIČ, Marija: *Slovenska ljudska noša*. Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva in Slovenski etnografski muzej, 1971.

MAKAROVIČ, Marija: Govorica noše ob primeru Rateč v Zgornji Savski dolini. V: Angelos Baš (ur.), *Pogledi na etnologijo*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.

MAKAROVIČ, Marija: *Vodnik po razstavi: Govorica slovenske kmečke noše*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1981.

MAKAROVIČ, Marija: *Narodna nošnja Gorenjsko – Rateče: Priručnik za rekonstrukcijo nošnje*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1988.

MAKAROVIČ, Marija in Jana Dolenc: *Zilja: Slovenska ljudska noša v besedi in podobi*. 5. zvezek. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1991.

MAKAROVIČ, Marija in Jana Dolenc: *Poljanska dolina ob Kolpi, Slovenska ljudska noša v besedi in podobi*. 6. zvezek. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1993.

MAKAROVIČ, Marija in Jana Dolenc: *Litijsko Posavje, Slovenska ljudska noša v besedi in podobi*. 7. zvezek. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1994.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Rožu*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva družba, 1996.

MAKAROVIČ, Marija: Kamižót. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 201.

MAKAROVIČ, Marija: Rokavci. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 505.

MAKAROVIČ, Marija: Živôtec. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 724.

MAKAROVIČ, Marija: *Obleka predela človeka: Oblačilna kultura v kmečkem okolju na severu in jugovzhodu Štajerske od 18. do 20. stoletja*. Maribor: Litera, 2007.

MAKAROVIČ, Marija: *Po sledih bele noše v Beli krajini*. Ljubljana: JSKD, 2009.

PAKIŽ, Alenka: »Ribčan smo se lpu nosil!«: *Oblačenje v ribniški dolini od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: JSKD; Ribnica: Občina, 2009.

POČKAR, Ivana: *Iz časov ječmenove kave: Življenjepisi Štajercev in Kranjcev ob sotočju rek Krke, Save in Sotle*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1998.

RADAUŠ RIBARIĆ, Jelka: *Ženska narodna nošnja u Istri*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku; Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobriča« in »Josip Turčinović«, 1997.

RENZENBERG, Pavla: *Ženska ročna dela za pouk na ženskih učiteljskih: (Pomožna knjiga za učiteljice)*, del 3, Šivanje. Ljubljana: I. Kleinmayr & F. Bamberg, 1903.

SIMETRA: *Lehrbuch der Zuschneide und Nähkunst für Haus, Schule und Gewerbe*. Praga: J. N. Jindra, 1932.

STIEGLER, Margarete: *System M. Müller & Sohn: Schnittkonstruktionen für Kleider und Blusen*. München: Deutsche Bekleidungs – Akademie München, 2005.

TOMAŽIČ, Tanja: *Ljubljana po predzadnji modi: O krojačih, šiviljah, modistkah in njihovem delu v letih pred prvo svetovno vojno do začetka druge (vodnik po razstavi)*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1983.

ŽAGAR, Janja: *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Založba Mladika, 1994.

Časopisi in revije

Žena in dom: Ilustrirana revija za slovensko ženo, Ljubljana: [R. Podkrajšek], letniki 1930–1941.

Ženski svet: Glasilo ženskih društev v Julijski krajini, Trst: Žensko dobrodelno združenje, letnik 1939, 1940.

From Joined Rectangles to Sewing Patterns: The Cutting of Rural Women's Clothes in the Period between the First Half of the 19th Century and the Second World War

A garment's shape depends on the sewing pattern used for its making. A more traditional style of cutting, which involved cloth cut into simple geometrical shapes that depended upon the cloth's width, also indicated a desire for optimal use of the available material. Later on, and influenced by the fashion styles of Central Europe, these simple geometrical shapes evolved into anatomically shaped construction systems conditioned by the fashion of the day. Like elsewhere in Europe, fashion novelties and the development of ready-made clothing in the second part of the 19th century reached rural parts of Slovenia as well. They replaced the more traditional style of cutting garments by combining rectangular or, although rarely, triangular and trapezoidal pieces of fabric. Somewhat modified, the clothing fashion from large European cities spread among the farming population and the working class. These new fashion styles required a new cutting technique that also had to accommodate different figures. At the turn of the century, rural seamstresses were still unfamiliar with novelties in the cutting and sewing process, and the making of sewing patterns and the cutting increasingly became the domain of trained dressmakers and tailors; these initially acquired their dressmaking skills in French and particularly in Austro-Hungarian schools. Published at the end of the 19th century, the first two Slovene books with sewing patterns and instructions on their making were used as handbooks in schools that in that period started to train the first future dressmakers and tailors.